

1.01
Prejeto 6. 8. 2009

UDK 330.522.7(497.4)"1944/1945"

Bojan Himmelreich*

Organizacija preskrbe na osvobojenih ozemljih Slovenije in priprave na povojno obdobje (1944-1945)

IZVLEČEK

Članek na podlagi arhivskih virov in literature obravnava normativno dejavnost vodilnih organov slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v času okupacije Slovenije 1941-1945 v zvezi s preskrbo prebivalstva s predmeti široke potrošnje ter organe, ki so nastajali z namenom ureditve preskrbe in trgovine. Prikazan je razvoj teh organov ter načrtov glede organizacije in izvedbe posameznih korakov v preskrbi, od zajema pridelkov in njihove razdelitve med prebivalstvo do oblik in lastništva trgovinske mreže. Prikazano je zanašanje na pomoč zaveznikov. Predstavljeni so tudi zapisi, nastali pri odseku za preskrbo Predsedstva SNOS, ki so obravnavali načrte za ukrepanje ob prevzemu oblasti. Ti so dopolnjevali omenjene bolj splošne in dolgoročne ter predvidevali konkretne in kratkoročne ukrepe neposredno ob prevzemu oblasti po izgonu okupatorjev in po njem. Članek govori tudi o gospodarskih delegacijah SNOS zunaj slovenskega ozemlja, v Beogradu in Splitu. Nastali sta zaradi zavedanja pomena delovanja na območjih, kjer so pridelovali in prevzemali blago za Slovenijo in kjer so o delitvi blaga odločali.

Ključne besede: Slovenija, druga svetovna vojna, narodnoosvobodilno gibanje, gospodarstvo, preskrba, Slovenski narodnoosvobodilni svet, osvobojena ozemlja, življenjske potrebe, živilske nakaznice, UNRRA

SUPPLY ORGANISATION AT THE SLOVENIAN LIBERATED TERRITORIES AND PREPARATIONS FOR THE POST-WAR PERIOD

ABSTRACT

On the basis of archive resources and literature, the following article focuses on the normative activities of the governing bodies of the Slovenian national liberation movement during the occupation lasting from 1941 to 1945 with regard to the supply of everyday items to the population and the bodies forming with the intention of managing supply and trade. The article also demonstrates the development of these bodies and the plans with regard to the organisation and individual steps in the supply chain, from the harvesting of produce to its distribution among the people, as well as the forms and proprietorship of the trade network. The reliance on the aid of the allies is demonstrated. The article also presents the records made at the Department of Supply of the Presidency of the Slovenian People's Liberation Council with regard to the plans of action during the takeover of power. These plans supplemented the more general and long-term measures, taking into account the actual

* Dr., arhivist z doktoratom, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje, e-naslov: bojan.himmelreich@guest.arnes.si

and short-term measures during and after the takeover of power as the occupiers were driven out. The article also addresses the economic delegations of the Slovenian People's Liberation Council outside the Slovenian territory - in Belgrade and Split. These delegations were formed especially due to the activities in the regions where goods were harvested and taken over for Slovenia, and where decisions were made about the division of these goods.

Key words: World War II, Slovenia, national liberation movement, economy, supply, Slovenian National Liberation Council, liberated territories, life's necessities, food ration coupons, UNRRA

Vodstvo NOB se je s konkretnimi pripravami na organizacijo preskrbe civilnega prebivalstva z življenjskimi potrebščinami za čas po vojni začelo ukvarjati leta 1944. Po zlomu okupatorja, je menil Kardelj avgusta 1944, se bo težišče boja preneslo s političnega polja na gospodarsko. Poleg obnove in graditve industrije je kot nalogo partije videl učvrstitev državnega sektorja gospodarstva.¹ Vendar to ne pomeni, da se s temi problemi niso srečevali že prej. Vsako osvobojeno ozemlje je ob odhodu okupatorjevega upravnega aparata pustilo za seboj praznino na področju preskrbe civilnega prebivalstva. To je bil prvovrstni politični problem, saj je stopnja zadovoljitve osnovnih potreb prebivalstva vedno merilo uspešnosti in s tem priljubljenosti vsake oblasti. Pri pregledu te dejavnosti v času okupacije se bomo omejili le na ukrepe vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in na nekatera druga najpomembnejša dejstva. Pričujoči pregled obravnava le sprejete sklepe, ki pa niso bili vedno uresničeni; ob pomanjkanju je imela prednost preskrba vojske, prebivalstvo je v večini moralo samo poskrbeti za svoje potrebe.

Prvi tovrstni ukrep je odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v slovenskem osvobodilnem boju. Zavezal je slovenski narod in OF, da bosta v času osvobodilnega boja skrbela za vzdrževanje družin partizanov.² Naslednje primere preskrbe civilnega prebivalstva zasledimo ob osvobajanju ozemelj na Dolenjskem in Notranjskem spomladi 1942, ko so mu vojaške enote delile zaplenjeno blago. Med drugimi posegi posameznih vojaških enot v pristojnost civilnih oblasti so bili tudi razglasi o prepovedi tihotapljenja živil in drugih življenjskih potrebščin z osvobojenega ozemlja³ in o zaplembi vseh čezmernih zalog ter razdelitvi hrane iz občinskih zalog.⁴

Med partizansko ofenzivo od aprila do julija 1942 sta bili osvobojeni dve tretjini Ljubljanske pokrajine. Osvobojeno ozemlje ni obsegalo skoraj nobenega od večjih mest in le nekaj večjih trgov z največ upravičenci do vseh racioniranih živil. To dejstvo se je glede preskrbe civilnega prebivalstva izkazalo kot prednost.⁵ Italijanske oblasti so namreč ustavile pošiljanje hrane v kraje zunaj njenega nadzora. Primerjava cenikov na območju Ljubljanske pokrajine pod italijansko okupacijo in

¹ Jera Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana 1992, str. 177.

² Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*. 1, *Država v državi*. Ljubljana 1987 (dalje Ferenc, *Ljudska oblast* 1), str. 40. Prvi pregled gospodarske dejavnosti med NOB je izšel že leta 1945: Milan Lemež: *Narodno-osvobodilno gibanje in naše narodno gospodarstvo*. V: *Slovenski zbornik 1945*, Ljubljana 1945, str. 251-262. Članek v kratkem pregledu tematike vsebuje nekaj netočnosti.

³ Ferenc, *Ljudska oblast* 1, str. 137.

⁴ Prav tam, str. 147.

⁵ Prav tam, str. 288.

na osvobojenem ozemlju pokaže višje cene na slednjem, kar si moremo razlagati z dejstvom, da je bila dostopnost živil tam slabša.⁶

Tudi med odredbami IO OF, ki so urejale življenje na osvobojenem ozemlju, so takšne, ki so posegale na področje preskrbe. Ob ustavitvi italijanske preskrbe in ob minimalni možnosti dovoza od drugod so bila ta območja odvisna le od prihodnjega pridelka in od količin v zalogah. Zato je bilo te treba preudarno porazdeliti. Sredi junija je IO OF izdal okrožnici, s katerima je skušal ugotoviti število prebivalstva. Omeniti velja tudi odloka IO OF o obvezni prijavi zalog in prepovedi izvoza življenjskih potrebščin z osvobojenega ozemlja.⁷

Pomen, ki so ga namenjali ureditvi prehrane, se kaže tudi v dejstvu, da je Narodnoosvobodilni svet (NOS) za osvobojeno ozemlje, ustanovljen 27. junija 1942 na seji IO OF, med osmimi poverjeništvimi imel tudi poverjenišstvo za kmetijstvo.⁸ Vendar ni znano, da bi to poverjenišstvo ali NOS imela kak načrt preskrbe za osvobojeno ozemlje. Osnovna skrb za preskrbo je bila na okrožnih in rajonskih odborih OF. A dejstva, da reševanje preskrbe z živili na osvobojenem ozemlju ni bilo rešeno zadovoljivo, so se zavedali in ga skušali izboljšati. Maja in junija so bili izdani navodila o popisu zalog hrane in odlok o obvezni prijavi zalog. Julija 1942 sta poverjenišstvo in NOS - ob ugotovitvi, da je osvobojeno ozemlje odvisno le od lastnih virov - prebivalstvo zavezala k največjemu varčevanju, izrazila potrebo po pravičnem razdeljevanju hrane in prepovedala izvoz živil.⁹

Italijanska ofenziva v drugi polovici leta je povzročila veliko gospodarsko škodo, saj so njihove enote nastopale zelo kruto in brez nadzora uničevale živino in krmo ter požigale ali odvažale živila. Sama italijanska oblast je ugotavljala, da v zimi grozi lakota. Ofenziva je zelo škodovala mreži narodnoosvobodilnih odborov.¹⁰

Od konca pomladi leta 1943 je vodstvo NOG začelo zahtevati od odborov OF, naj znova začnejo izvajati oblastne funkcije na vseh področjih in bolj kot na katerem koli drugem se je njihova oblast poleti 1943 uveljavila ravno na gospodarskem. Julija je Izvršni odbor OF ustanovil osrednjo gospodarsko komisijo za vse slovensko ozemlje. Okrožnih, rajonskih in vaških niso ustanavljali povsod sočasno, na Štajerskem šele leta 1944.¹¹ Njihova naloga je bila predvsem preskrba narodnoosvobodilne vojske in organizacije OF, poleg tega še civilnega prebivalstva. Naloge osrednje gospodarske komisije so bile vodenje evidence, odrejanje prisilnih nakupov, posredovanje pri menjavi blaga med okrožji in izdajanje nakaznice za prehrano prebivalstvu. Civilnemu prebivalstvu brez pridelkov so delili živila iz zalog, ostalih za Italijani, ali iz skladišč gospodarskih komisij. Razpustili so jih pozno poleti leta 1944.¹²

⁶ Prav tam, str. 308; Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Ministrstvo za trgovino in preskrbo (AS 230), šk. 15, 1108/15, poročilo IO okrožnega NOO Novo mesto, 6. 6. 1945.

⁷ Metod Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov. Ljubljana, 1969 (dalje Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo), str. 30; Ferenc, Ljudska oblast 1, str. 275.

⁸ Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. Ljubljana 1961 (dalje Mikuž, Pregled zgodovine NOB), str. 83-84; Ferenc, Ljudska oblast 1, str. 277-278. Poverjenik za prehrano je bil Tone Fajfar.

⁹ O vseh navodilih in odlokih vodstva NOG o preskrbi na osvobojenem ozemlju v Ferenc, Ljudska oblast 1, str. 292-301.

¹⁰ Ferenc, Ljudska oblast, 1 str. 498, 515, 519 in 522.

¹¹ Prav tam, str. 629, 636-652.

¹² Metod Mikuž: Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. V: Zgodovinski časopis, 1956-57 (dalje Mikuž, Pregled gospodarske dejavnosti v NOB), str. 244-245. Podrobno o pristojnostih gospodarskih komisij v Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo, str. 47-48.

Po kapitulaciji Italije je Vrhovni planum OF 14. septembra 1943 ustanovil Upravno komisijo za osvobojeno ozemlje, ki je imela osem odsekov, med njimi tudi za gospodarstvo in prehrano. Poslovala je le na Dolenjskem in Notranjskem, upravo na Primorskem je vodil novoustanovljeni NOS za Primorsko Slovenijo. V svojem šestmesečnem delu (ukinjena je bila marca 1944) je bilo najbolj izpostavljeno njeno delo na gospodarskem in finančnem področju.¹³

Ukvarjanje vodstva NOG z gospodarskimi zadevami se je v času vojne do prvega zasedanja SNOS v veliki meri omejevalo na reševanje tekočih zadev, skoraj izključno na preskrbo partizanskih enot in le v manjši meri civilnega prebivalstva. S pripravami na poseg v gospodarsko življenje po vojni so se začeli ukvarjati leta 1944. Januarja in avgusta tega leta ustanovljena Znanstveni inštitut pri IO OF/P SNOS in Študijska komisija pri Predsedstvu SNOS sta vključevala mnoge predvojne gospodarstvenike in bila jedro te dejavnosti. Njuni člani so pisali prispevke, v katerih so razmišljali tudi o povojni organizaciji gospodarstva in o njegovem delovanju v spremenjenih razmerah nove družbe.¹⁴

Sprva le Znanstveni inštitut, nato pa obe telesi sta nudili znanstveno oporo novemu upravnemu aparatu, ki so ga oblikovali z odlokom z dne 12. marca 1944. Namesto dotedanje Upravne komisije so oblikovali odseke pri Predsedstvu SNOS. Ta odlok je le potrdil dejansko že obstoječe stanje, saj so odseke oblikovali že prej. Gospodarski odsek bivše Upravne komisije je tako tudi po njeni ukinitvi nadaljeval z delom; združeval je panoge gospodarstva v petih oddelkih.¹⁵ Glede oddelka za trgovino obstaja zapis, da je bil ustanovljen šele junija 1944.¹⁶ Z namenom poživitev zasebne pobude zlasti v trgovini in s tem posledično boljše preskrbe tako za vojsko kot za civilno prebivalstvo je Predsedstvo SNOS prek Denarnega zavoda Slovenije dalo trgovcem posojilo 5 milijonov lir. Glavno delo oddelka za prehrano je v skladu z njegovo nalogo tvorila skrb za nabavo hrane za vojsko in deloma za civilno prebivalstvo.¹⁷

Sredi avgusta 1944 so iz odseka za gospodarstvo izločili oddelek za prehrano in gozdarstvo in ustanovili dva samostojna z istima nazivoma.¹⁸ Da bi struktura odsekov ustrezala poverjeništvom NKOJ-a, so na seji Predsedstva SNOS-a 24. novembra 1944 potrdili ukinitvev gospodarskega odseka, iz njegovih oddelkov pa so nastali novi odseki za kmetijstvo, za obrt in industrijo ter za trgovino. Slednji je

¹³ O delu odseka za gospodarstvo in prehrano Upravne komisije za osvobojeno ozemlje gl. Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*. 2, *Narod si bo pisal sodbo sam*. Ljubljana, 1985 (dalje Ferenc, *Ljudska oblast* 2), str. 131-153; Miroslav Stepančič: *Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941-1945*. Ljubljana 1989 (dalje Stepančič, *Partizansko gospodarstvo*), str. 112-127; Mikuž, *Slovensko partizansko gospodarstvo*, str. 45-63; Mikuž, *Pregled gospodarske dejavnosti v NOB*, str. 244.

¹⁴ Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*. 3, *Mi volimo*. Ljubljana 1991 (dalje Ferenc, *Ljudska oblast* 3), str. 126.

¹⁵ Stepančič, *Partizansko gospodarstvo*, str. 207-208; Ferenc, *Ljudska oblast* 3, str. 54-55.

¹⁶ ARS, fond Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1643), šk. 477, mapa III, ovoj 2, Poročilo o organizaciji in sestavi, dosedanjem delu in načrtih Odsekov, Komisij in institucij pri Slovenskem Narodno Osvobodilnem Svetu ter njegovem Predsedstvu, s. d. Poročilo je nastalo julija ali najkasneje do 19. 8. 1944.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ ARS, AS 1643, šk. 477, mapa I, ovoj, 3, Navodilo za redna poročila pokrajinskim in okrožnim NO /OF/ odborom, odsek za prehrano pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (dalje P SNOS), 15. 10. 1944. O odseku za prehrano v: Jože Prinčič: *Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944-1947*. Ljubljana 1982 (dalje Prinčič, *Predsedstvo SNOS-a*), str. 17-18.

deloval le dober mesec, saj so ga decembra združili z odsekom za obrt in industrijo v odsek za industrijo in trgovino.¹⁹

Novooblikovani odsek za trgovino si je zadal za nalogo urejanje preskrbe s trgovskim blagom in industrijskimi surovinami ter skrb za organizacijo mreže za razdelitev blaga in njegovo redno nakazovanje. V ta namen bi pospeševal ustanavljanje nabavno-prodajnih zadrug ter urejal racioniranje blaga.²⁰ Dokončno obliko organizacije so nameravali izoblikovati po osvoboditvi, sledeč organizaciji Poverjenišтва za industrijo in trgovino pri NKOJ-u in njegovim navodilom. Sicer pa je tudi že opisana sledila shemi poverjenišтва pri NKOJ-u, s katero so tedaj razpolagali.²¹ V dokumentu je večkrat navedeno, da bo odsek usklajeval svoje načrte in dejavnost z drugimi gospodarskimi odseki. Tovrstno sodelovanje so pred tem že formalizirali na seji Predsedstva SNOS 25. decembra 1944 z ustanovitvijo gospodarskega sveta. Potrebno je postalo z osamosvojitvijo oddelkov gospodarskega odseka jeseni 1944. Člani sveta so bili načelniki vseh odsekov gospodarskega področja.²²

Predlog organizacije aparata preskrbe v povojnem obdobju je septembra 1944 izdelal dr. Lado Vavpetič. Menil je, da bo najnujnejša preskrba z živili, druge življenske potrebščine bi lahko počakale. Za ta namen so nameravali izgraditi enotno organizacijo, oprto na organe oblasti. Za pravilno organizacijo prehrane je po tedanjih izkušnjah predlagal tri ločene dejavnosti: nabavo blaga, določanje količin blaga za posameznika in njegovo razdeljevanje. Slednje bi morali prepustiti lokalnim zadrugam in trgovcem, s katerimi bi morali skleniti primerne dogovore o zasluzku, vse skupaj pa naj bi nadzirali NOO. Ti naj bi vodili vse zadeve glede preskrbe prehrane, nanje naj bi se obračali vsi s hrano povezani uradi, zato naj bi pri vsakem delal referent za prehrano. Vavpetičevi predlogi so bili sprejeti in oblikovani v sklepe.²³

V tem prikazu nalog NOO se že kaže tudi del elementov v prvi polovici novembra predlagane reorganizacije prehranjevalne službe. Izvedli so jo v pričakovanju osvoboditve in ob prepričanju, da ob njenem času obstoječa organizacija odsekov za prehrano pri NOO ne bo kos svojim nalogam. Ti so se namreč, kljub drugačnim deklarativnim usmeritvam, ukvarjali večinoma z zbiranjem živil za vojsko in za civilne udeležence NOB. To ni veljalo le za kmečke predele osvobojenega ozemlja, ki je bilo večinoma samooskrbno, temveč tudi za mesta, kjer je bila "prehrana civilnega prebivalstva /.../ v glavnem /.../ prepuščena njim samim".²⁴ Takšen položaj bi ob osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja postal nevzdržen, saj je nova oblast morala prevzeti tudi skrb za civilno prebivalstvo, zlasti po mestih. Predvidevali so, da tega do tedaj na osvobojenem ozemlju obstoječa prehranjevalna organizacija ne bo zmogla. Zato je odsek za prehrano pri SNOS-u

¹⁹ O reorganizaciji odsekov Ferenc, Ljudska oblast 3, str. 64-67 in Prinčič, Predsedstvo SNOS-a, str. 22.

²⁰ ARS, AS 1643, šk. 476, mapa I, ovoj 2, Poročilo odseka za trgovino pri P SNOS-a o nalogah in problemih na področju tega odseka, 25. 11. 1944.

²¹ ARS, AS 1643, šk. 476, mapa 1, ovoj 1, Organizacija Poverjenišтва za industrijo in trgovino, s.d.

²² Ferenc, Ljudska oblast 3, str. 67.

²³ ARS, AS 1643, šk. 526, mapa IV, ovoj 1, Zapisnik 6. seje Študijske komisije pri P SNOS, 14. september 1944. V: Zdenko Čepič: Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju. Ljubljana 1998 (dalje Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi) je navedeno, da je ohranjen tudi v ARS, AS 1643, šk. 499/I, del tudi v prav tam, šk. 478, mapa II, ovoj 2.

²⁴ ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 1, Priprave na povojno prehranjevalno organizacijo, s.d.

izdelal načrt za novo organizacijo, ki bi morala biti izvedena čim prej, vsekakor pa bi morala delovati takoj ob osvoboditvi. Kot najpomembnejše spremembe po novem načrtu so se lotili izvedbe stroge ločitve opravil, ki so bila trgovskega značaja, od opravil upravnega značaja (npr. ugotavljanje potreb, razdeljevanje živilskih nakaznic). Slednje bi še naprej izvajali NOO, opravila trgovskega značaja pa bi jim odvzeli in jih predali posebni ustanovi, imenovani Nabavljalni zavod (NAVOD).

Če NOO še niso imeli samostojnih odsekov za prehrano, so jih morali takoj ustanoviti. Glede drugega elementa reorganizacije, sistema živilskih nakaznic, so sklenili uvesti enotne živilske nakaznice na vsem slovenskem ozemlju. Izdal bi jih Odsek za prehrano pri Predsedstvu SNOS-a.

Tretje načelo, ki ga je utemeljevala reorganizacija, je bilo razdeljevanje predmetov prek trgovcev špeceristov, trgovcev z mešanim blagom in kmetijskimi pridelki, prek prodajnih in nabavnih zadrug, mesarjev, pekov, gostinskih obratov in mlekarn. Vsi naštetih bi prejeli živila v skladiščih okrožnih ali okrajnih podružnic NAVOD-a na podlagi nakazil, izdanih po prehrabnih odsekih okrajnih NOO po obračunu odrezkov živilskih nakaznic. Potrošniki bi prejeli živila v teh lokalih ob izročitvi predpisanih odrezkov živilskih nakaznic. Vsak potrošnik bi moral imeti samo enega stalnega trgovca ali zadrugo, kjer bi prejemal racionirane predmete. Trgovci in vsi drugi bi morali voditi točen seznam odjemalcev.

V zvezi z navedeno ločitvijo opravil med prehranjevalnimi odseki NOO in NAVOD-om so nameravali čim prej izvesti reorganizacijo prvih. Prikaz pristojnosti NOO glede prehrane iz druge polovice novembra 1944, torej iz časa, ko so reorganizacija in s tem pravkar našete naloge NOO bile že sprejete, kaže, da so organizacijo stalno dopolnjevali in spreminjali, kot so pač pokazale novoodkrite potrebe.²⁵

Glede organizacije odseka za prehrano pri predsedstvu SNOS sta do novembra 1944 obstajala vsaj dva načrta.²⁶ Odsek je predstavil seznam svojih problemov, za katere je menil, da so rešljivi le v enotnem, "jugoslovanskem okviru". Predlagali so, naj NKOJ takoj pripravi smernice za enotno organizacijo prehranjevalnega aparata v vseh federalnih enotah. Glede preskrbe Trsta in Ljubljane s prehrano - o drugih manjših mestih so menili, da imajo boljše zaledje in da tam problem prehrane ne bo tako kritičen - so od NKOJ-a zahtevali, naj takoj pripravi potrebne količine za prvi mesec po osvoboditvi, da bi mogli začeti s preskrbo obeh mest že nekaj dni po prevzemu oblasti. Zbiranje potrebnih živil naj bi potekalo v skladiščih, ki bi se ob umikanju Nemcev postopoma pomikala proti Sloveniji. Od NKOJ-a so tudi želeli podatek, kolikšne količine živil morejo pričakovati takoj ob osvoboditvi. Glede takojšnje pomoči so predlagali, naj takoj začnejo organizirati transport najpomembnejših živil iz že osvobojenih delov Vojvodine, kasneje tudi iz Slavonije.

Kot prevzemnik vseh dobav iz tujine naj bi nastopalo poverjeništvo za prehrano pri NKOJ in ne posamezne federalne enote. Poverjeništvo naj bi te pošiljke razdeljevalo na temelju potreb in aktivnosti posamezne enote. Tu je jasno vidna zaskrbljenost slovenskega vodstva, da bi posamezne federalne enote nastopale kot prejemnik blaga iz tujine, saj bi bila Slovenija tako v zelo težkem položaju, ker bi,

²⁵ ARS, AS 1643, šk. 477, mapa I, ovoj 3, odsek za prehrano pri P SNOS, Organizacija prehranjevalne službe, 11. 11. 1944; prav tam, šk. 478, mapa II, ovoj 1, Priprave na povojno prehrabeno organizacijo (Navodila NOO), s.d.; prav tam, Delokrogi in organizacija prehranjevalnih odsekov NO odborov, 24. 11. 1944.

²⁶ ARS, AS 230, šk. 20, št. 1316/20, odsek za prehrano pri P SNOS, 24. 11. 1944.

ob pričakovanju pošiljk z Vzhoda in od UNRRE v osvobojene dele bodoče enotne države po morju v jadranska ali črnomorska pristanišča, ostali brez njih.²⁷ Dva meseca pred koncem vojne je pri odseku za trgovino in preskrbo nastal še predlog pristojnosti in nalog Poverjenišva za trgovino in preskrbo. Zopet gre za prilaganje organizaciji v NKOJ-u, tokrat ne le po sestavi, temveč tudi že po nazivu.²⁸

Odsek za prehrano, pred njim pa osrednja gospodarska komisija pri IO OF, sočasno in tudi kasneje pa še razni nižji organi, so izdajali cenike, s katerimi so skušali določiti orientacijske vrednosti cen življenjskih potrebščin. Do novembra 1944 so navajali cene v lirah ali markah,²⁹ cenik življenjskih potrebščin, veljaven za vse ozemlje Slovenije, ki ga je odsek izdal 5. novembra 1944, pa je prvič navajal cene v lirskih bonih. S tem so želeli uvesti enotno slovensko plačilno sredstvo za vse slovensko ozemlje. Od tedaj dalje vrednosti lirskih bonov niso več enačili z vrednostjo lire. Skupaj z marko je bila lira še v obtoku, a cene, izražene z njima, so bile prepuščene prostemu prometu. Le kdor je trgoval z lirskimi boni, se je moral držati novega cenika.³⁰

Poleg načrtov glede oblikovanja in dela teles v preskrbi so nastajali tudi sestavki o potrebnih ukrepih za organiziranje preskrbe po vojni, ki so jih pripravljali v mesecih pred izgonom okupatorja iz Slovenije. Lotevali so se različnih elementov povojne ureditve gospodarstva, predvsem trgovine in preskrbe. Največ omenjenega je obravnaval - ponekod le okvirno - v svojem referatu dr. Stane Pavlič. Čeprav so del tistega, kar je predlagal, spremenili že med vojno, so nekatere njegove zamisli le zaobjele rešitve temeljnih problemov preskrbe in prehrane prebivalstva, s katerimi se je morala spopasti nova oblast po izgonu okupatorja.³¹ Nekaj temeljnih točk glede trgovine v Pavličevem omenjenem zapisu iz septembra 1944 je podrobneje obdelal Franjo Novak na sestanku Študijske komisije 20. decembra 1944, ob zaključku katerega so sklenili, da naj izdela še podroben referat o problemih trgovine.³² Konec januarja 1945 je pri oddelku za trgovino pri odseku za trgovino in industrijo nastal referat o notranji trgovini brez navedbe avtorja, z veliko verjetnostjo pa ga lahko pripišemo Novaku. O odnosu, ki ga naj ima nova oblast do trgovcev, je menil, da morajo varovati demokratične pridobitve narodnoosvobodilnega boja, da pa se bo gospodarstvo Slovenije tudi v prihodnje razvijalo na načelih zasebne lastnine in iniciative; da bodo morali zaradi pomembne posredovalne vloge trgovine v okviru gospodarstva zgraditi dober aparat, česar pa tedaj niti državni niti združni sektor nista imela, kar je bil še razlog več za naslonitev na obstoječi zasebne trgovce. Ti, zlasti večje družbe, so imeli tudi dobro utrjene poslovne zveze, zaupanje partnerjev, mrežo poslovalnic in velika finančna sredstva tako doma kot v tujini, česar nova oblast ni mogla pridobiti čez noč, trgovskih

²⁷ ARS, AS 1643, šk. 477, mapa I, ovoj 3, Prikaz glavnih problemov odseka za prehrano, 24. 11. 1944.

²⁸ ARS, AS 1643, šk. 476, mapa I, ovoj 1, Predlog o delokrogu in nalogah organov in ustanov Poverjenišva za TiP, marec 1945.

²⁹ Primeri cenikov v: ARS, AS 1643, šk. 439, mapa IV, ovoj 2 in ovoj 4; prav tam, šk. 452, mapa III, ovoj 1 in 2 ter prav tam, mapa IV, ovoj 2.

³⁰ ARS, AS 1643, šk. 477, mapa I, ovoj 3, odsek za prehrano, Navodila pokrajinskim in okrožnim NO (OF) odborom, 11. 11. 1944.

³¹ ARS, AS 230, šk. 20, 1316/20, dr. Stane Pavlič, Okvirni prikaz nalog Odseka ob prevzemu oblasti ter organizacija Odseka, Odsek za prehrano pri P SNOS, 12. 9. 1944 (dalje Pavlič, Okvirni prikaz).

³² Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi, str. 126.

družb, ki so razpolagale z naštetim, pa tudi ni mogla prisiliti v sodelovanje (sredstev v tujini, znanja, poslovnih zvez ali zaupanja poslovnega partnerja pač ni moč zapleniti ali nacionalizirati!). "Iz navedenega sledi, da bomo morali pritegniti k sodelovanju čimveč trgovcev grosistov in detajlistov, da bo treba najti tak način rešitve tega vprašanja, ki bo zaščitil široke ljudske plasti pred izkoriščanjem a istočasno naj zainteresira in pritegne k sodelovanju tudi finančno močne trgovske tvrdke ki nam niso preveč naklonjene. Najti moramo torej način da se okoristimo z njihovim aparatom trgovskimi zvezami in finančnimi sredstvi ter tako omogočimo čim hitrejšo in cenejšo izmenjavo in nabavo dobrin."

Avtor referata je namenjal veliko vlogo konzumnim in nabavno-prodajnim združenj v prihodnosti. Takšen način zamenjave blaga naj bi najbolj ustrezal "ljudski demokratični obliki notranje ureditve nove Jugoslavije"; zaradi racioniranja in določenih cen poenostavljena ureditev notranje trgovine na malo naj ne bi povzročal velikih težav združenj, te pa bi tudi zapolnile vrzel v trgovini, ki bi nastala po razlastitvi trgovskih podjetij v lasti tujcev in njihovih sodelavcev. Število trgovin bi glede na stanje v predvojni Jugoslaviji zmanjšali. Povprečje 120 prebivalcev na trgovino iz leta 1936 bi po vojni na podeželju povečali na 700-1000. V okrajnih in drugih središčih bi zaradi obstoja nekaterih specializiranih trgovin odpadlo na eno trgovsko podjetje povprečno 300-400 prebivalcev. S tem bi zmanjšali stroške upravljanja in število podjetnikov. Njihovo število bi nadzirali tudi z omejenim izdajanjem obrtnih dovoljenj.³³

Tako avtor sestavka o organizaciji prehrane iz srede julija 1944 kot Stane Pavlič v svojem referatu načeloma še nista nasprotovala začasnemu prevzemu ob osvoboditvi zatečenih preskrbovalnih organizacij. Kot neizbežno pa sta načrtovala takojšnjo zamenjavo vodilnega kadra.³⁴ Predvsem sta to imela za potrebno pri Prevodovem aparatu. Po razpadu Jugoslavije naj bi ta postal zatočišče belogardistično nastrojenih klerikalnih intelektualcev, očitali so tudi, da je bil Prevod dolgo finančni vir belogardizma, ker naj bi ga po izločitvi veletrgovcev "imela v zakupu" Gospodarska zveza, ki mu je dobavljala živila in večji del dobička "odvajala BEGA". Zato so pričakovali, da bo velik del njegovega vodilnega kadra pobegnil, "dokaj pa jih bo odstranila OZNA!".³⁵ Nove kadre so zato nameravali iskati med tistimi, "ki so sicer /bili/ manj strokovno usposobljeni, toda popolnoma naklonjeni in predani osvobodilni stvari". Pomanjkljivo strokovnost bodočega kadra so nameravali izboljšati s tečajji za bodoče aktiviste.³⁶

Avtor sestavka z naslovom Živilske nakaznice je začel z ugotovitvama, da bo zaradi pomanjkanja živil in oteženega transporta vprašanje prehrane civilnega prebivalstva težko, da pa bo oblast ravno v pogledu prehrane izpostavljena najostrejši kritiki. Upoštevati so nameravali nove razmere, hkrati pa bi od sistemov okupatorjev uporabili tisto, kar je bilo dobro. Z novimi razmerami so imeli v mislih dejstvo, da je bila naloga nove prehranjevalne službe ob izgonu okupatorja predvsem preprečitev stradanja civilnega prebivalstva. Zato so želeli vpeljati takšen

³³ ARS, AS 230, šk. 17, števil. 1223/17, Referat o vprašanju notranje trgovine Slovenije, 27. 1. 1945.

³⁴ "Ugotoviti moramo takoj, da strokovnjakov za organiziranje prehrane sploh nimamo." ARS, AS 1643, šk. 477, mapa II, ovoj 2, Kratek pregled problemov v zvezi z organiziranjem prehrane, 13. 7. 1944.

³⁵ ARS, AS 230, šk. 20, števil. 1316/20, Pavlič, Okvirni prikaz.

³⁶ Besedila glede tečajev zanje v ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 1.

sistem, ki bi odgovarjal "razmeram ob razsulu" in bi bil v skladu s prvimi nalogami in zmožnostmi nove službe za preskrbo.

V sklopu prehranjevalnega načrta, ki bi ga morali izdelati za daljše obdobje, bi živilska nakaznica morala biti oblikovana elastično. V prvem času bi rabili le nakaznice za osnovni obrok racioniranih živil. Odsek za prehrano je predvideval enomesečni osnovni obrok racioniranih živiljskih potrebščin: 12 kg moke, 1 kg mesa, 3 kg riža in/ali testenin, po 0,5 kg maščob, sladkorja in soli ter 0,2 kg mila. Prebivalstvo, ki bi ga morali preskrbeti z racioniranimi živili, so razdelili v tri skupine: tiste, ki bi bili vse leto upravičeni do vseh živiljskih potrebščin (P = polno-oskrbovanci), tiste, ki bi bili vse leto upravičeni le do nekaterih živiljskih potrebščin, do drugih pa samo v času, dokler ne bi porabili lasten pridelek (D = delni oskrbovanci), in tiste, ki bi bili vse leto upravičeni samo do tistih živiljskih potrebščin, ki jih ne bi pridelali sami (S = samopreskrbovanci).³⁷

Tudi v drugih zapisih, ki so omenjali živilske nakaznice, upravičence do njih ali predvidene količine, so opazne le majhne razlike.³⁸ V nekaterih pa je zapisana novost, da naj bi se pojavila bistvena razlika glede na dotedanji način razdeljevanja racioniranih živil. Ljudje naj bi postali subjekt odločanja in bi prek krajevnih NOO dejansko sami odločali o tem, kdo naj dobi živilske nakaznice, hkrati pa bi imeli v skladu z načelom ljudske demokracije pravico izvajati stalen nadzor nad delom vseh na gospodarskem področju delujočih organov.³⁹

Poleg že omenjenih so ohranjeni še naslednji zapisi: Problem prehrane vojske in civilnega prebivalstva, september-oktober 1944;⁴⁰ Navodila za povojno prehranbeno organizacijo (navodila pokrajinskim, okrožnim, okrajnim in krajevnim NO);⁴¹ Organizacije in naloge Nabavnega zavoda;⁴² Kratek pregled industrije na slovenskem ozemlju, avtor Jože Dular;⁴³ Ureditev prometa z vinom;⁴⁴ Problemi naše izvozne in uvozne trgovine, avtor Silvo Križmančič⁴⁵ in Navodila za pravilno knjiženje, avtor Ivan Čuk.⁴⁶

Iz zapisov o predvidenem stanju po koncu vojne je razbrati trdno prepričanje, da bodo deležni velike pomoči tako od vseh zaveznikov kot od poražencev v obliki odškodnine. Od Sovjetske zveze so pričakovali izdatno pomoč v prehrani, prav tako so verjeli izjavam bolgarske vlade, da se bo oddolžila za povzročeno škodo.⁴⁷ Poverjeništvu za prehrano naj bi pripravljalo potrebni vozni park in skladišča tik za fronto ob njenem pomikanju proti zahodu in naj bi bilo tako moč računati na dostavo hrane v slovenske kraje takoj prve dni po osvoboditvi. Takojšnja pomoč naj bi bila omogočena tudi preko Trsta, ker bi Sovjetska zveza mogla s svojo črnomorsko floto dostavljati blago neposredno preko tega pristanišča. Od UNRRE so

³⁷ ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 1, Živilske nakaznice, s.d.

³⁸ ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1316/20, Pavlič, Okvirni prikaz; ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 2, Nekaj o prehrani, s.d.

³⁹ ARS, AS 1643, šk. 452, mapa III, ovoj 2, Smernice za najnujnejše ukrepe pri sedanjem gospodarstvu in pri preskrbi prebivalstva s hrano, s.d.; prav tam, šk. 478, mapa II, ovoj 2, Nekaj o prehrani, s.d.

⁴⁰ Prav tam, šk. 478, mapa II, ovoj 2.

⁴¹ Prav tam, ovoj 1.

⁴² ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 5.

⁴³ ARS, AS 1643, šk. 526, mapa IV, ovoj 2.

⁴⁴ ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 2.

⁴⁵ Prav tam, ovoj 1.

⁴⁶ Prav tam, ovoj 3.

⁴⁷ Prav tam, mapa II, ovoj 2, Nekaj o prehrani (napisano za objavo), s.d. (marec 1945 ali kasneje).

pričakovali pomoč civilnemu prebivalstvu še pred osvoboditvijo vsega slovenskega ozemlja. V neposredni bližini naj bi imela pripravljene "naravnost ogromne" količine živil.⁴⁸ Sicer je UNRRA v dokumentih prvič omenjena septembra 1944.⁴⁹

V začetku novembra 1944 so pri Odseku za prehrano izračunali enomesečne potrebe najvažnejših življenjskih potrebščin za slovensko ozemlje. Izračun so nameravali uporabiti tudi kot osnovo pri organizaciji prehranjevalnega sistema.⁵⁰ Na podlagi teh ocen števila prebivalstva in okvirnih obrokov živil so izračunali skupne mesečne potrebe Slovenije.⁵¹ Sočasno so izračunali tudi kalorično vrednost živil, ki so sestavljala oba obroka, odsekov (2159 kalorij dnevno) in UNRRIN (3170). Pri izračunu so upoštevali še neracionirana živila, ki so, preračunana v dnevni obroki, dajala še približno 800 kalorij, torej skupno z racioniranimi živili pri odsekovih obrokih 3000 kalorij, kar bi povprečno zadostovalo za eno osebo.⁵²

Odsek se je odločil, da bo sproti določal seznam racioniranih predmetov v njegovi pristojnosti. V času nastanka gornjega zapisa so bili racionirani moka, žito, maščobe, meso, živina razen drobnice in malih živali, riž, testenine, sladkor, med, krompir, fižol, mleko, sol, milo in tobak. Po potrebi je odsek odkupoval vino, žganje in krmila. Poleg neživilskih mila in tobaka je bil odsek pristojen tudi za dodeljevanja kuriva, pri katerem je bila racionirana poraba premoga, drv in oglja.⁵³

Posebno skupino sestavljajo zapisi, nastali pri odseku za preskrbo Predsedstva SNOS, ki so obravnavali načrte za ukrepanje ob prevzemu oblasti. Ti so dopolnjevali gornje - bolj splošne in dolgoročne - in predvidevali konkretne in kratkoročne ukrepe neposredno ob in po prevzemu oblasti po izgonu okupatorjev.

Dva med njimi sta nastala že septembra 1944. Prvi je bil del že omenjenega Pavličevega referata. Glede bodoče upravne razdelitve organizacije preskrbe s prehrano je načrtoval delitev na tri dele: ozemlje bivše Dravske banovine, ozemlje Primorske s Trstom ter ozemlje Koroške. Zaradi velikega pomena prehrane Trsta in njegovega industrijskega zaledja ter zavezniških pošiljk, za katere so vedeli, da bodo prihajale skozi to pristanišče, in važnosti njihove hitre odpreme v Slovenijo, so preudarjali, da bi v tem mestu ustanovili poseben oddelek odseka. Za izvedbo potrebne organizacije na Štajerskem in upoštevajoč slabe prometne zveze so tudi v Mariboru nameravali postaviti poseben oddelek. Naloga prehranjevalnega odseka je bila vzpostavitev enotnega preskrbovalnega sistema na ozemlju celotne Slovenije, dokler pa to ne bi bilo izvedeno, bi delovali vsi do tedaj obstoječi. Za izvedbo svojih nalog bi se odsek opiral predvsem na centralni aparat Prevoda in bi nastopal kot neposredni zbiralec domačega in od UNRRE dobljenega blaga ter dobavitelj vseh racioniranih živil za vso Slovenijo. Bil je pred nalogo izgradnje močnega nabavnega in razdeljevalnega aparata za 2 milijona prebivalcev. Odsek je predvi-

⁴⁸ Prav tam, Problem prehrane vojske in civilnega prebivalstva, s.d. (september ali oktober 1944).

⁴⁹ Ob pričakovanju velikih pošiljk UNRRE je izraženo tudi nezaupanje v kakovost njenega blaga: "Ameriške tvrdke bodo skušale plasirati vsakovrstno zastarelo robo, /.../." ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1316/20, Pavlič, Okvirni prikaz.

⁵⁰ ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1329/20, Pojasnila Odseka za prehrano k tabelam enomesečnih potreb prehrane Slovenije, 5. 11. 1944. To pojasnilo je ohranjeno tudi v P SNOS, šk. 477, mapa I, ovoj 3.

⁵¹ ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1329/20, Skupne potrebe Slovenije (izračunane za en mesec).

⁵² ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1329/20, Seznam pripadajočih količin živil za osebo.

⁵³ ARS, AS 1643, šk. 477, mapa I. ovoj, 3, Prikaz glavnih problemov odseka za prehrano, 24. 11. 1944.

deval, da mu bo za to nalogo primanjkovalo strokovnjakov in so jih nekaj nameravali pritegniti iz Trsta in Štajerske, za povezavo med njim in okrožnimi NOO in odbori OF bi pri vseh pokrajinskih odborih OF delovali zastopniki odseka. V vseh okrožnih odborih bi postavili gospodarske odseke - prehranjevalne oddelke. Ti okrožni kot tudi okrajni gospodarski oddelki bi delovali kot uradi za nabavo presežkov pridelkov ter tudi za nakazovanje blaga. Njegovo razdelitev bi izvajali trgovci, konzumi ter prodajne in nabavne zadruga. Slednje bi morali čim prej ustanoviti v vsakem okrožju, saj bi poleg razdeljevanja racioniranih živil prevzele tudi nalogo zbiranja presežkov pridelkov. Oživili pa naj bi tudi vso zasebno trgovino. Sočasno s trgovino bi morali obnoviti tudi delovanje mesarskih, pekovskih in gostinskih obratov, klavnic in živilske industrije. Živilske nakaznice bi ostale v veljavi, vendar bi bilo treba na vsem ozemlju čim prej uvesti enotne in enostavne nakaznice, ki ne bi zahtevale velikega aparata. Tudi naprej bi blago delili na racionirano, v prosti prodaji in pod zaporo (rezervirani izključno za vojsko, bolnice ipd.). Zaradi različnih okoliščin pridelovanja v pokrajinah in oteženega transporta bi odsek moral izdajati različne sezname racioniranega in blaga pod zaporo za različne predele Slovenije. Glede transporta so pričakovali velike težave zaradi poškodovanih prog in pomanjkanja tovornjakov pri dovozu v centralna skladišča odseka.⁵⁴

Drugi, ravno tako septembra 1944 nastali predlog ukrepov je predlagal izjemno strogo ravnanje ob prevzemu oblasti: vsak prestopok bi morali strogo kaznovati, do vključno smrtne kazni. Avtorju so se takšni koraki zdeli pomembni zaradi gospodarskih in političnih razlogov, saj naj bi z brzdanjem "vojaških enot in partizanov" (ravno s te "strani se je bati posegov po zalogah") dosegli zaupanje ljudi v novo oblast. Trgovine v večjih krajih, industrijskih in rudarskih središčih, kjer je bilo prebivalstvo glede preskrbe z živili v večini odvisno od razdeljevanja, naj bi odprli, kolikor hitro bi to bilo mogoče. Zaposleni ne bi smeli zapuščati delodajalcev, tako zaradi evidence delovne sile zaradi morebitnega kasnejšega prerazporejanja kot tudi zato, da bi zmanjšali "možnost skrivanja raznim elementom, za katere se bo zanimala VDV".

Predvidevali so, da bo mnogo trgovin zaradi pomanjkanja blaga brez dela, ravno tako tudi mnogo trgovcev. To se je avtorju zapisa zdela ugodna priložnost za ustanavljanje združnih trgovin. Nasploh je bil prepričan, da bo združništvo moralo doživeti velik razmah, do takrat pa bo morala delo posrednika med proizvajalci in potrošniki opravljati zasebna trgovina na drobno. V trgovini na veliko naj bi se povezali v nakupne centre po posameznih strokah in okrožjih, a tudi tu so predvidevali še začasen obstoj dotedanjih družb.⁵⁵

Najpotrebnejše in najnujnejše ukrepe ob koncu vojne v okviru ministrstva za trgovino in preskrbo so delili na ukrepe splošnega značaja in ukrepe posebnega oziroma krajevnega značaja. Splošna navodila naj bi služila kot osnova za sestavljanje enotnih navodil za okrožne odbore in za obvestila javnosti. Lastniki, upravniki in zaposleni v podjetjih in družbah naj bi bili obvezani ostati na svojih dotedanjih položajih in izvesti popis lastnine. S poveljstvi večjih mest bi se morali

⁵⁴ ARS, AS 230, šk. 20, štev. 1316/20, Pavlič, Okvirni prikaz.

⁵⁵ ARS, AS, šk. 20, 1316/20, Novak Franjo: Ukrepi, predlogi in okvirne smernice, ki jih predvidevam in priporočam za trgovinski oddelek pri Predsedstvu SNOŠ ob prevzemu oblasti, 13. 9. 1944.

že vnaprej dogovoriti o potrebnih ukrepih za zavarovanje važnih gospodarskih objektov, npr. skladišč hrane.⁵⁶ Med ukrepe splošnega značaja so uvrščali čim hitrejšo vzpostavitev pregleda nad vsemi ustanovami, zavodi in državnimi, samoupravnimi, javnopravnimi ali zasebnimi uradi, ki so sodili v pristojnost ministrstva, ter njihov takojšnji popolni ali delni prevzem v začasno upravo, v zasebnih pa po potrebi postavitev nadzornih organov. Kot obvezen ukrep so predlagali tudi zaporo vseh trgovskih lokalov za določen čas, ki bi bil različen za posamezne stroke. Potrebna bi bila, da bi ob splošni zmedbi preprečili plenjenje in skrivanje blaga ter špekulacijo kot tudi zaradi izvedbe popisa blaga. V času zapore bi veljala tudi prepoved prevažanja in prenašanja blaga. Vse naštetu je seveda veljalo tudi za organe do tedaj obstoječih prehranjevalnih sistemov, namesto spajanja različnih okupatorjevih sistemov pa so imeli namen izgraditi novi lasten.

Ukrepe posebnega pomena so razdelili po področjih. Pri trgovinah z živili so predlagali zaprtje za tri dni, izdelavo popisa blaga, ki bi ga morali oddati pristojnemu odboru OF ali NOO, ter obračun racioniranih predmetov in odrezkov pristojnemu prehranjevalnemu uradu. Tudi pri vseh drugih vrstah trgovine in obrtnih lokalih so zahtevali popis blaga v treh dneh, razlike so se pojavile drugje. Nekaterim so dovolili nemoteno poslovanje (pekarnam, mlekarnam, gostinskim obratom - le v okviru javne prehrane ter stojnicam za zelenjavo in sadje), drugim so določili tridnevno zaprtje, odredili so le nekatere omejitve (prepoved klanja, prepoved točenja alkohola), trafikam ter trgovinam s tehničnim blagom in pogonskimi sredstvi pa so prepovedali prodajo. Vsi drugi trgovski obrati so morali biti zaprti najmanj sedem dni, v tem času so morali izvesti popis in določiti predmete, ki naj bi bili pod zaporo, racionirani ali v prosti prodaji. Zaloge pri trgovcih na veliko bi morale biti pod zaporo toliko časa, dokler ne bi okvirno ugotovili vseh zalog na območju federacije. Od javnih skladišč in špedicijskih podjetij s skladišči so nameravali zahtevati prijavo vseh prevoznih sredstev, pogonskih sredstev in tehničnega materiala ter zalog in njihovih lastnikov.

Glede ukrepov lokalnega značaja so bili najbolj natančni in konkretni glede Ljubljane in nekdanje Ljubljanske pokrajine. "Razmere v mestih na Štajerskem in Koroškem in večji del Gorenjskem, kakor tudi v pokrajinah samih so /bile/ neznanane," zato so bila za te predele navodila le splošna.⁵⁷

Gospodarski delegaciji SNOS zunaj slovenskega ozemlja

SNOS se je zavedal pomena delovanja na področjih, kjer so prevzemali blago, kjer so živila pridelovali in kjer so o delitvi blaga za preskrbo odločali. Zato so postavili svoji delegaciji v Splitu in v Beogradu. Prva je prevzemala del blaga, ki je prihajalo v jadranska pristanišča, in skrbela za čim hitrejši prevoz v Slovenijo, druga je sama nakupovala živila v Vojvodini in pri centralnih organih skušala iztržiti čim več.

V Beogradu je delovala Gospodarska delegacija SNOS-a že vsaj od 21. marca 1945. Ministrstvo za finance ji je na prošnjo za 800 milijonov dinarjev kredita odobrilo 500 milijonov za nakup živil za Slovenijo. Pričakovali so, da jim bo

⁵⁶ Prav tam, Najpotrebnejši ukrepi ob prevzemu oblasti v okviru ministrstva za trgovino in oskrbo, s.d.

⁵⁷ ARS, AS 230, šk. 20, št. 1316/20, Predlog za prve ukrepe ob prevzemu oblasti, s.d.

zvezno ministrstvo za trgovino dovolilo nakup hrane v Vojvodini. Ker so predvideli, da bo za Slovenijo brezpogojno treba priskrbeti hrano za okoli milijon ljudi, so zaprosili za dovoljenje za nakup za skupaj 28.800 ton živil. Delegaciji so pri ministrstvu za trgovino obljubili, da jim bodo nakazali vsa zahtevana živila, razen masti. Ker so se zavedali, da bo treba dnevno odpremiti vsaj za 100 vagonov blaga, so nameravali izkoristiti vsako možnost za prevoz teh količin, tako avtomobile kot železnico, tako prek Madžarske kot po Savi do Siska ali Dravi do Osijeka. Glede žita so v Novem Sadu nameravali oblikovati nakupno bazo, ki naj bi poslovala že pred 20. aprilom. Nameravali so zaprositi, da naj bi v Vojvodini dobili na razpolago mlin, ki bi mlel samo za Slovenijo.

Delegacija je dala oblastem v Sloveniji več predlogov za ukrepanje. NAVOD naj bi izdelal natančen načrt razdeljevanja hrane na posamezna razdeljevalna središča; ta bi ustanovili v večjih krajih ali ob križiščih prometnih poti. Nameravala je - takoj ko bi prejela obvestilo NAVODA, da je tam ustanovil center - nemudoma začeti s pošiljanjem hrane v osvobojeno Prekmurje.⁵⁸ Vso hrano, ki bi jo pošiljali, bi morali prodajati in ne deliti brezplačno, saj bi sicer delegacija hitro zgubila obratna sredstva. Ves aparat so nameravali zgraditi na vojaški osnovi, zato so načrtovali potrebo po vsaj petih stotnikih in 20 (pod)poročnikih, ki naj bi bili dovolj zanesljivi in odločni, da bi spremljali Transporte hrane, zlasti tiste prek Madžarske.⁵⁹

Delegacija je uspela s prošnjo pri Upravi državnih monopolov, ki ji je odobrila prevzem 200 ton soli za potrebe Slovenije iz solin na otoku Pagu. Plačati jo je morala delegacija.⁶⁰ Uspešna je bila tudi pri zagotavljanju žita. Zvezno ministrstvo je Glavnemu NOO Vojvodine naročilo, naj uredi vse potrebno, da bo delegacija mogla prevzeti 12.000 ton pšenice ali odgovarjajočo količino moke in 9000 ton koruze.⁶¹ Uprava za preskrbo pri zveznem ministrstvu je delegacijo obvestila, da je za otroke do sedmih let starosti, za bolnišnice, lekarne in laboratorije na območju Slovenije dodelila 149,4 tone sladkorja iz tovarne sladkorja v Petrogradu.⁶²

Delegacija je z ruskimi in ameriškimi letali pošiljala v Slovenijo tudi manjše količine blaga, ki je imelo določene prevzemnike. Do 1. aprila je šest letal prepeljalo več pošiljk: npr. 600 kg prekajene svinjine in 800 kg masti ter 300.000 cigaret, kar je dal generalni štab "za vojsko", okoli tri tone krmilne pese in različnih semen, zanimiva pa je vsebina pošiljke 1. aprila. Vsebovala je zaboj živil, ki jih je delegacija nakupila "za praznike, za predsedstvo SNOS-a in C.K.K.P.S." (orehe, rozine, liker, bombone, sir, smokve, pecilni prašek, maslo, salame).⁶³

Delegacija je razširila svoje delo na Novi Sad in Subotico, kjer je ustanovila poslovalnici, kasneje tudi v Bosno in celo v Makedonijo. O njihovem delu ni po-

⁵⁸ Tam je že bila delegacija SNOS z nalogo vzpostaviti politične in oblastne organe. Lado Ambrožič - Novljan: Po čem je zmaga. Maribor 1988, str. 29.

⁵⁹ ARS, AS 1643, šk. 462, mapa III, ovoj 1, Dopis Gospodarske delegacije SNOS v Beogradu, 12. 4. 1945.

⁶⁰ Prav tam, dopis Gospodarske delegacije SNOS v Beogradu, 14. 4. 1945.

⁶¹ Prav tam, prepis dopisa Uprave za preskrbo pri zveznem Ministrstvu za trgovino in preskrbo (dalje MTP), 14. 4. 1945.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam, račun in dopis Gospodarske delegacije SNOS v Beogradu, 2. in 7. 4. 1945. Vsebina pošiljke bi nas mogla zapeljati v obsojanje, vendar pa prejemnikom 108.000 dinarjev vrednega blaga ne smemo očitati zapravljenosti, ker ni šlo za visok znesek. V tistem času je Gospodarska delegacija kupila dva pisalna stroja za 310.000 dinarjev.

ročil, vendar gotovo gre prvima dvema zaslugama za pošiljke žita, ki so začele iz Vojvodine prihajati v Slovenijo.⁶⁴

SNOS je imel delegacijo tudi v Splitu pri Direkciji Jadran⁶⁵ Zavoda za izredne nabave, ki je deloval v okviru zveznega ministrstva za trgovino in preskrbo. Imela je tajništvo, transportni oddelek, organizacijski oddelek ter vodje izpostav.⁶⁶ Ob prihodu slovenske delegacije v Split malo pred 20. aprilom⁶⁷ je ta direkcija z okoli 60 uslužbenci uporabljala pristanišči Split in Dubrovnik, pripravljali pa so se že na selitev težišča dela na Sušak. Šibenik in Zadar sta bila tedaj le pomožni bazi brez naprav. V drugih pristaniščih severnega Jadrana ladje še niso mogle pristajati zaradi neodstranjenih min. Direkcija je oblikovala podružnici v Novem in na Reki, ki sta imeli vsaka svojega upravnika.⁶⁸

Direkcija Jadran je ugotovila, da število pomoči potrebnega prebivalstva na področju, ki ga je pokrivala, znaša en milijon na Hrvaškem, 600.000 v Sloveniji, 300.000 v Črni gori, 900.000 v BIH in 200.000 v Sandžaku. Število pomoči potrebnih v območju črnomske in egejske direkcije (Srbija, Vojvodina in Makedonija) je bilo skupaj 1 milijon ljudi. Slovenija bi morala dobivati iz dobav vseh treh direkcij po 15%, samo pri Jadranski pa 20%. Pri eni od delitev blaga (tovornjakov) je Bosna dobila 45%, Hrvaška 17%, Črna gora 20% in Slovenija 18%.⁶⁹

Za delegacijo je bil najtežji problem prevoz blaga iz Splita v Slovenijo (do Črnomlja in Trsta), in to ne le zaradi slabih poti, temveč tudi zaradi pomanjkanja transportnih sredstev. Na razpolago naj bi imeli le 55 tovornjakov z nosilnostjo po 2 ali 3 tone.⁷⁰ Direkcija prav tako ni imela dovolj ljudi za razkladanje ladij in za skladiščenje blaga. To je predstavljalo posebno težavo, ker zavezniki niso pustili skladiščiti blaga več kot 20 dni. Sicer pa je imela delegacija težave tudi s "svojimi". Prvo kolono tovornjakov je poslala iz Splita v Črnomelj 20. aprila, a se do 29. še ni vrnila.⁷¹ Tega dne so poslali na pot drugo skupino tovornjakov s tovorom moke, masti, sladkorja, nekaj dietetične hrane in pogonskega goriva.⁷² Kasneje so začeli tvoriti blago z manjšimi ladjami do Novega, s tovornjaki od tam na Reko in od tam

⁶⁴ ARS, fond Lado Vavpetič (AS 1244), šk. 5, mapa 6, Obrazložitev moje trgovinske, preskrbovalne in ostale politike; Preskrba (dalje ARS, AS 1244, Preskrba), str. 6, 2. 2. 1945.

⁶⁵ Direkcija Jadran (DIRJAD) je nastala s prehodom aparata ukinjene Jugoslovanske državne komisije (JDK) v njen okvir. JDK je delovala v začetku leta 1945, njena naloga je bila sprejem vojaške pomoči v okviru Zavezniške vojaške zveze (AML) za civilno prebivalstvo Jugoslavije. Branko Petranović: Pomoč UNRRE Jugoslaviji : istorija XX. veka. Zbornik radova II, Beograd 1961 (dalje Petranović, UNRRA), str. 180. O JDK gl. še: ARS, AS 1643, šk. 462, mapa III, ovitek 1, Zapisnik sestanka Uprave za zunanjo trgovino in predstavnikov federalnih enot, 21. 3. 1945.

⁶⁶ ARS, AS 1244, šk. 1, mapa II, Zapisnik sestanka članov in sodelavcev Delegacije SNOS pri Jadranski direkciji za vanredne nabave, s.d., med 6. in 28. 4. 1945.

⁶⁷ Dopis delegacije z dne 29. aprila ime tekočo številko šele 4/45. V Splitu je nekdo deloval že pred prihodom delegacije, pošiljke blaga s tovornjaki iz Splita v Črnomelj so namreč dokumentirane že od 5. aprila naprej. ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 2, Seznam pošiljk blaga iz Splita v Trst in Črnomelj, s.d. Najverjetneje je to bila (kot del "civilne uprave SNOS") Uprava civilnih skladišč za Slovenijo v Splitu, ki je prevzemala zavezniško pomoč za civilno prebivalstvo. Stepančić, Partizansko gospodarstvo, str. 643.

⁶⁸ ARS, AS 230, šk. 41, 2055/41, Pismo delegacije, 29. april 1945; prav tam, šk. 70, 2658/70, Poročilo delegacije SNOS pri Zavodu za izredne nabave zveznega MTP, 23. 5. 1945.

⁶⁹ ARS, AS 1244, šk. 1, mapa II, Zapisnik sestanka članov in sodelavcev Delegacije SNOS pri Jadranski direkciji za vanredne nabave, s.d., med 6. in 28. 4. 1945.

⁷⁰ Ljudska pravica (dalje LP), 20. 2. 1946, str. 4.

⁷¹ ARS, AS 230, šk. 41, 2055/41, pismo delegacije, 29. april 1945. Prav tam, šk. 70, štev. 2658/70, Poročilo delegacije SNOS pri Zavodu za izredne nabave zveznega MTP, 23. 5. 1945.

⁷² ARS, AS 230, šk. 41, 2055/41, dopis F. Novaka odseku za TiP pri P SNOS, 29. 4. 1945.

z železnico v Slovenijo.⁷³ Maja so začeli pošiljati blago v Slovenijo z ladjami prek Trsta, vendar prevozov s tovornjaki niso popolnoma opustili, čeprav so bile z njimi prepeljane količine malenkostne v primerjavi s tistimi na ladjah. V dobrih dveh mesecih, od začetka aprila do srede junija, so s tovornjaki v Trst in v Črnomelj prepeljali blizu 300 ton različnega blaga (od tega skoraj polovico živil, ostanek so predstavljali bencin, nafta, oblačila in obutev, milo, avtomobilske gume in nekaj drugega blaga). Da gre za res majhne količine, za primerjavo navedimo, da so samo 14. maja z enim parnikom iz Splita odposlali v Trst skoraj dvakrat več (506 ton) blaga.⁷⁴

Delegaciji je pomanjkanje ljudi povzročalo velike težave. Blago je prihajalo tudi v Dubrovnik in v Šibenik, organizirati je bilo treba njegov pretovor in nadaljevanje poti na sever, naravnost v Trst ali vmes v Novi in na Reko. Transporte so spremljali, potrebovali so tudi ljudi za straže ob skladiščih, katerih število se je večalo. Že omenjeno pomanjkanje tovornjakov in šoferjev jih je pestilo ves čas, konec maja pa so jim ob oblikovanju državnega avtomobilskega podjetja vzeli vse voznike, ki so jim bili dani na razpolago. Tedaj so tudi sklenili, da bodo blago pošiljali le po morju.⁷⁵

Od delegacije so večkrat prišle pritožbe, da so jim predstavniki drugih federalnih enot, zlasti pa Hrvaške, povzročali težave glede razpoložljivega prostora na ladjah. Tistim, ki so prihajale v pristanišča, so hrvaške lokalne oblasti z različnimi izgovori in sprenevedanji nalagale dolžnost tovorjenja hrane za njih. Če so si uspeli priboriti kake ladje, pa so večkrat bile te neuporabne; prihajalo je tudi do odkritih nasprotovanj in onemogočanja dela slovenske delegacije.⁷⁶ Problemi so se pojavljali tudi med transportom blaga. Kolonam tovornih vozil, ki so vozila blago iz Novega na Reko, so se pogosto dogajali nezaželeni dogodki. Vojaki ali celo oficirji so na cestah ustavljali tovornjake, ki so bili vedno polno naloženi, a so se kljub temu hoteli na vsak način peljati z njimi. Če tovornjaki niso ustavili, so streljali v njihove gume, en vojak pa je nekoč streljal celo v kabino.⁷⁷

Iz podatkov ni razvidno, do kdaj je delegacija delovala. Svoje delo je opravljala vsaj še 11. junija, ko je NVS poročala, da ima v Dubrovniku in Splitu okoli 730 vagonov živil in nekaj goriv.⁷⁸ Je njen aparat prevzel NAVOD, ki je postal prevzemnik vseh živil za Slovenijo? Navaja se, da je imel podružnice v Splitu, Novem in na Reki.⁷⁹ Kakor koli, delo na tem območju je postalo nepotrebno, ko so ladje z UNRRINO pomočjo Jugoslaviji začele pristajati v Trstu, torej od začetka julija 1945.

Točno količino blaga, ki jo je delegacija (ali NAVOD) posredovala v Slovenijo, moremo določiti s pomočjo seštevka zgoraj omenjenih količin: do srede junija poslanih v Slovenijo (300 ton) in zalog v tem času v Splitu in Dubrovniku (730 ton) ter poročila, da je NAVOD prevzel v dalmatinskih pristaniščih 1030 ton blaga.⁸⁰

⁷³ LP, 20. 2. 1946, str. 4; ARS, AS 1244, Preskrba, str. 6.

⁷⁴ ARS, AS 1643, šk. 478, mapa II, ovoj 2, Seznam pošiljk blaga iz Splita in Trst in Črnomelj, s.d.; ARS, AS 230, šk. 41, štev. 2055/41, poročili delegacije o prevzemu in predaji blaga v aprilu, 14. in 19. 5. 1945.

⁷⁵ ARS, AS 230, šk. 41, 2055/41, dopis podružnice delegacije SNOS v Novem, 30. 5. 1945.

⁷⁶ ARS, AS 230, šk. 70, 2658/70, Poročilo delegacije SNOS pri Zavodu za izredne nabave zveznega MTP, 23. 5. 1945; prav tam, šk. 41, 2055/41, Poročilo delegacije, 27. 5. 1945.

⁷⁷ ARS, AS 230, šk. 41, 2055/41, dopis podružnice delegacije SNOS v Novem, 30. 5. 1945.

⁷⁸ Prav tam, dopis delegacije, 11. 6. 1945.

⁷⁹ LP, 20. 2. 1946, str. 4.

⁸⁰ Prav tam.

Količine, ki jih je delegacija odpremila v Slovenijo, so bile ob hudem pomanjkanju živil neznatne. Vendar so bile toliko bolj dobrodošle in ravno to dejstvo pomen delegacije še poveča. Če je ne bi bilo v Splitu, bi bile količine živil še manjše ali pa jih morda, ob upoštevanju ovir, ki jih je blago na svoji poti že ob navzočnosti delegacije moralo prestopiti, sploh ne bi bilo.

Bojan Himmelreich

SUPPLY ORGANISATION AT THE SLOVENIAN LIBERATED TERRITORIES
AND PREPARATIONS FOR THE POST-WAR PERIOD

S u m m a r y

In 1944 the National Liberation Struggle leadership started focusing on the actual preparations for the organisation of the supply of the civil population with life's necessities after the war. However, that does not mean that these problems had not been encountered before. After the occupiers' administration apparatus departed from each of the liberated territories, it left behind a gap in the field of the supply of the civil population. This was a pressing political problem, since the level of satisfaction of the basic needs of the population is always indicative of how successful and thus popular each administration is. The decisions that the national liberation movement reached in this field were not always realised: due to the shortage the supply of the army took precedence, while the civil population mostly had to take care of its needs itself.

The first attempts at organising the supply of the civil population were noticeable at the liberated territories of the Dolenjska and Notranjska regions in 1942 and 1943. The Administrative Committee of the liberated territory, established in September 1943, already had a department of economy and food supply. The relevance attributed to well-functioning supply was also indicated by the increasing importance of the central administrative body responsible for the supply and trade, as well as by the demand of organising this in all National Liberation Committees, which advised the National Committee for the Liberation of Yugoslavia on the supply of Slovenia during the ongoing retreat of the occupiers.

During the war, up until the first meeting of Slovenian People's Liberation Council (hereinafter SNOS), the involvement of the national liberation movement leadership in the matters of economy was mostly restricted to the resolution of urgent issues - therefore exclusively on the supply of the partisan units and only to a lesser degree on the supply of the civil population. The preparations for the intervention into the post-war economic life were initiated in 1944. The core of these activities was represented by the establishment of the Scientific Institute of the Liberation Front Executive Committee/Presidency of SNOS and the Study Commission of the Presidency of SNOS in January and August of 1944. The members of these bodies wrote contributions dealing also with the post-war organisation of economy and its functionality in the altered circumstances of the new society.

Due to political as well as economic reasons, the initial trade relied on the functioning private merchants. These merchants had access to all the necessities the foreseen state and cooperative trade network still lacked at that time. However, the reduction of the number of stores was planned. A new supply organisation was foreseen, but the system of rationed distribution of life's necessities by means of ration coupons was to be retained. The measures planned for the time immediately after the takeover of power envisioned procedures that all of the supply chain establishments as well as the local political or administrative bodies were supposed to carry out.

Much attention was paid to foreign aid, but the experiences from the period after World War I, when the authorities in power in Slovenia attempted to address the shortage by obtaining goods in Vojvodina themselves, were also taken into account. Therefore in the final months of World War II Slovenian delegations in Split and Belgrade were established. The latter was supposed to alleviate the problems with the supply of Slovenia by making suggestions to the central authorities, while both were involved in the securing of goods.